

УДК 378.6

Ольга Рембач

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
та педагогіки Навчально-наукового
інституту підготовки кадрів громад-
ської безпеки та психологічної служ-
би КНУВС;

Олексій Тогочинський

кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник кафедри тактики внутріш-
ніх військ та спеціальної підготовки
Навчально-наукового інституту під-
готовки кадрів громадської безпеки
та психологічної служби КНУВС

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МВС

Розглядається проблема формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів в внутрішніх військ під час навчання у вищих навчальних закладах МВС. Уточнюється сутність поняття "культура професійного спілкування офіцера внутрішніх військ", розкривається зміст структурних підсистем теоретичної моделі культури професійного спілкування офіцерів ВВ МВС як складного системного утворення і культурного феномена.

Рассматривается проблема формирования культуры профессионального общения будущих офицеров внутренних войск в процессе обучения в высших учебных заведениях МВД. Уточняется сущность понятия "культура профессионального общения офицера внутренних войск", раскрывается содержание структурных подсистем теоретической модели культуры профессионального общения офицеров ВВ МВД как сложного системного образования и культурного феномена.

The problem of developing professional communication culture of future officers of internal troops at military high schools of the Ministry of Internal

Affairs is considered. The definition of professional communication culture of the officers of internal troops has been specified. The basic structural components of the theoretical model of professional communication culture of future officers of internal troops have been revealed and described. Professional communication culture of the officers of internal troops is regarded as a complex system and cultural phenomenon.

Ключові слова: професійне спілкування, культура, структурні компоненти, критерії та показники сформованості культури професійного спілкування, педагогічні умови, методика і етапи формування культури професійного спілкування.

Ключевые слова: профессиональное общение, культура, структурные компоненты, критерии и показатели развития культуры профессионального общения, педагогические условия, методика и этапы формирования культуры профессионального общения.

Keywords: professional communication, culture, structural components, criteria and indices of professional communication culture, pedagogical conditions, methods, stages of developing professional communication culture.

Однією з найгостріших і найважливіших проблем сучасності, якою займаються вчені багатьох галузей науки, є проблема підготовки до спілкування, зокрема професійного спілкування. Соціально-економічні перетворення в державі змінили уявлення про цінності людини в суспільстві, що вимагає змін і в освітній парадигмі. Пріоритетним напрямом освіти стає формування духовно-морального потенціалу суспільства, яке і визначає підвищений інтерес до культури спілкування як необхідного атрибуту освічених та інтелігентних людей. Конструктивне спілкування, обмін думками – необхідні складники професіоналізму.

Актуальність проблеми розвитку культури професійного спілкування (далі – КПС) офіцерів внутрішніх військ зумовлена низкою причин. Від сформованості КПС, знання її сутності та змісту залежить успішність професійної діяльності офіцера ВВ, якість виконання службово-бойових завдань, а також навчання, виховання, розвитку, перевиховання і самовдосконалення особистого складу підрозділу. У військовій діяльності офіцера ВВ спілкування є важливою формою соціально-психологічної взаємодії військово-службовців, у процесі якої відбувається взаємне орієнтування і

узгодження дій під час виконання службово-бойових завдань, обмін інформацією, виявляється зміст взаємодії, взаємопізнання і взаєморозуміння військовими один одного. Офіцер ВВ повинен уміти добре орієнтуватись у різноманітних ситуаціях службово-бойової діяльності, обирати адекватні засоби, способи і прийоми спілкування, правильно, логічно та переконливо висловлювати свої думки, налагоджувати продуктивні взаємини з підлеглими. Соціальні зміни в суспільстві та внутрішніх військах, перехід до професійної армії, виконання бойових і миротворчих завдань із захисту суттєво ускладнюють спілкування. Воно є обов'язком офіцера як вихователя своїх підлеглих. Через спілкування у військово-педагогічній діяльності формуються установки особистості, її позиції, правила і прийоми поведінки. Воно виконує важливу функцію зворотного зв'язку, завдяки чому вихователь з першоджерел черпає необхідну інформацію про настрій військовослужбовців, їхні потреби, інтереси тощо. Гуманізація і демократизація військовослужбових відносин, пріоритети формування гуманістичної особистості вимагають підвищеної уваги до людини, професійнішої роботи з бійцями та військовими колективами. Створення виховних структур для роботи з особовим складом підсилює традиційні комунікативні функції офіцерів підрозділів, підвищує їхню роль в управлінні військово-педагогічним процесом і діяльності різних фахівців у нових виховних підрозділах.

Проблема формування КПС у майбутніх офіцерів ВВ, у широкому її розумінні, обумовлена нагальною потребою підвищення якості професійної підготовки офіцерських кадрів, тому що засвоєння і використання фахівцями загальнолюдських, гуманістичних, етичних цінностей та їх реалізація безпосередньо в ситуаціях професійної взаємодії сприяють не лише особистому та духовному розвитку молоді людини, а й розвитку її соціального, професійного потенціалу.

Проблема формування культури спілкування як важливого чинника професіоналізму та майстерності фахівців відображена у наукових і методичних розробках із психології, етики, лінгвістики, педагогіки (В.І. Андрєєв, О.А. Баєва, В.В. Веснін, І.С. Гічан, О.І. Головаха, Ю.М. Жуков, І.І. Зарецька, Ф.О. Кузін, М.М. Лебедева, О.В. Лунєва, Ю.І. Палеха, Н.В. Паніна, А.П. Панфілова, Г.М. Сагач, В.О. Спі-

вак, Г.В. Щокін, Т.І. Холопова, С.Л. Чернер, В.П. Шеїнов, Г.В. Бороздіна, О.І. Даниленко, М.С. Дороніна, І.О. Ільяєва, О.М. Казарцева, Ф.О. Кузін, В.І. Курбатов, С.В. Мельникова, З.С. Смелкова, Т.В. Мішаткіна, Ю.М. Тундиків, Т.К. Чмут, Г.В. Щокін та інші).

Наукова література і педагогічна практика вказують на суперечність між теоретичним обґрунтуванням необхідності формування КПС у курсантів і браком дисциплін цього профілю в державному освітньому стандарті; значним виховним потенціалом гуманітарних дисциплін і сформованою системою ставлення до них як до другорядних у вищих військових навчальних закладах; єдністю навчального та виховного процесу і недостатніми практичними можливостями реалізації виховного потенціалу навчання; значними потенційними можливостями військових дисциплін у залученні курсантів до комунікативної взаємодії, культурних цінностей і низьким рівнем реалізації цих можливостей. Пошук шляхів розв'язання протиріч визначив завдання дослідження: вивчити зміст і виявити структурні складники теоретичної моделі КПС офіцерів ВВ, виокремити критерії та показники її сформованості, визначити й обґрунтувати педагогічні умови та методику її формування.

Узагальнюючи результати вивчення різних підходів до розуміння сутності професійного спілкування, а також враховуючи специфіку службово-бойової діяльності офіцерів ВВ, ми визначили професійне спілкування офіцерів ВВ як активну, зумовлену потребами спільної діяльності взаємодію, процес встановлення і розвитку професійних контактів, спрямованих на виконання службово-бойових завдань. Розбіжності в поглядах науковців щодо змісту й особливостей професійного спілкування спричинили існування різних підходів до трактування сутності поняття “культура професійного спілкування”.

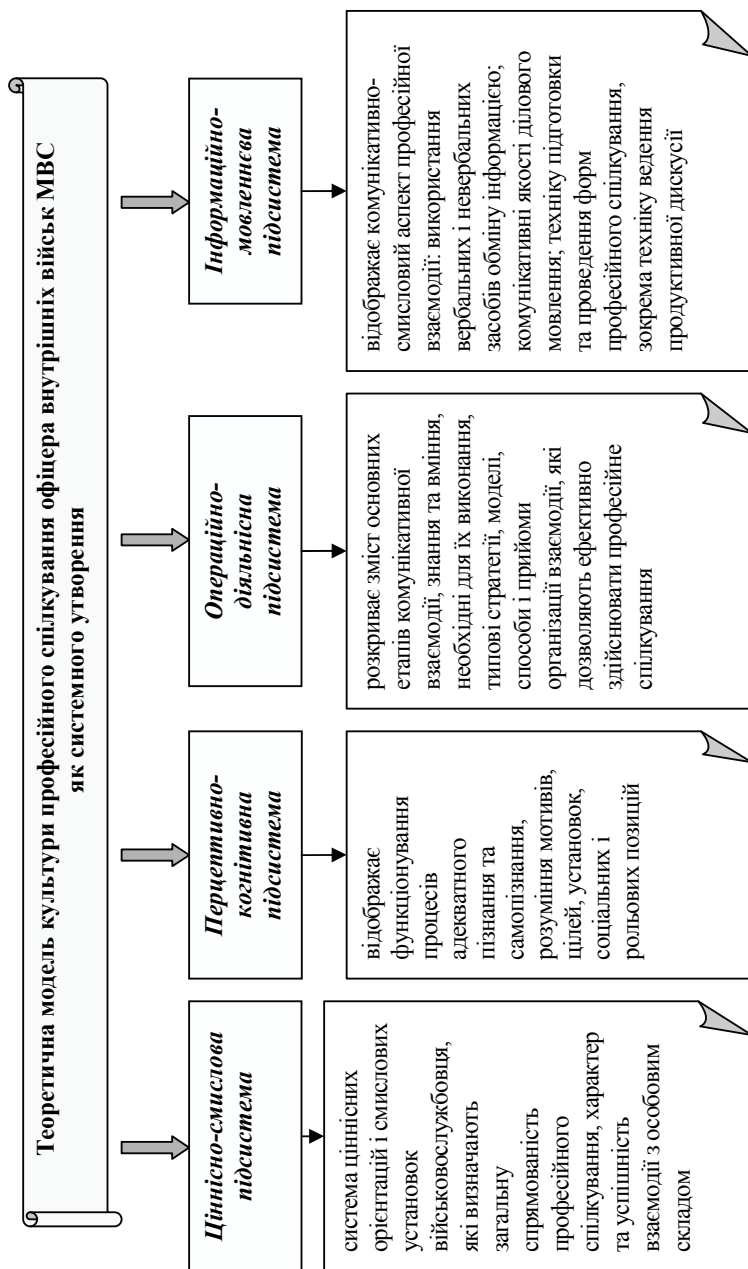
Теоретичне осмислення проблеми, вивчення положень філософських, соціологічних, лінгвістичних і психолого-педагогічних концепцій культури (Н.Д. Бабич, І.К. Білодід, П.С. Гуревич, М.О. Жовтобрюх, М.С. Каган, Н.Б. Крилова, Е.С. Маркарян, В.М. Межуєв, Є.Ф. Попов, Г.М. Сагач, Е.В. Соколов та інші) дозволяють дійти висновку, що культура професійного спілкування офі-

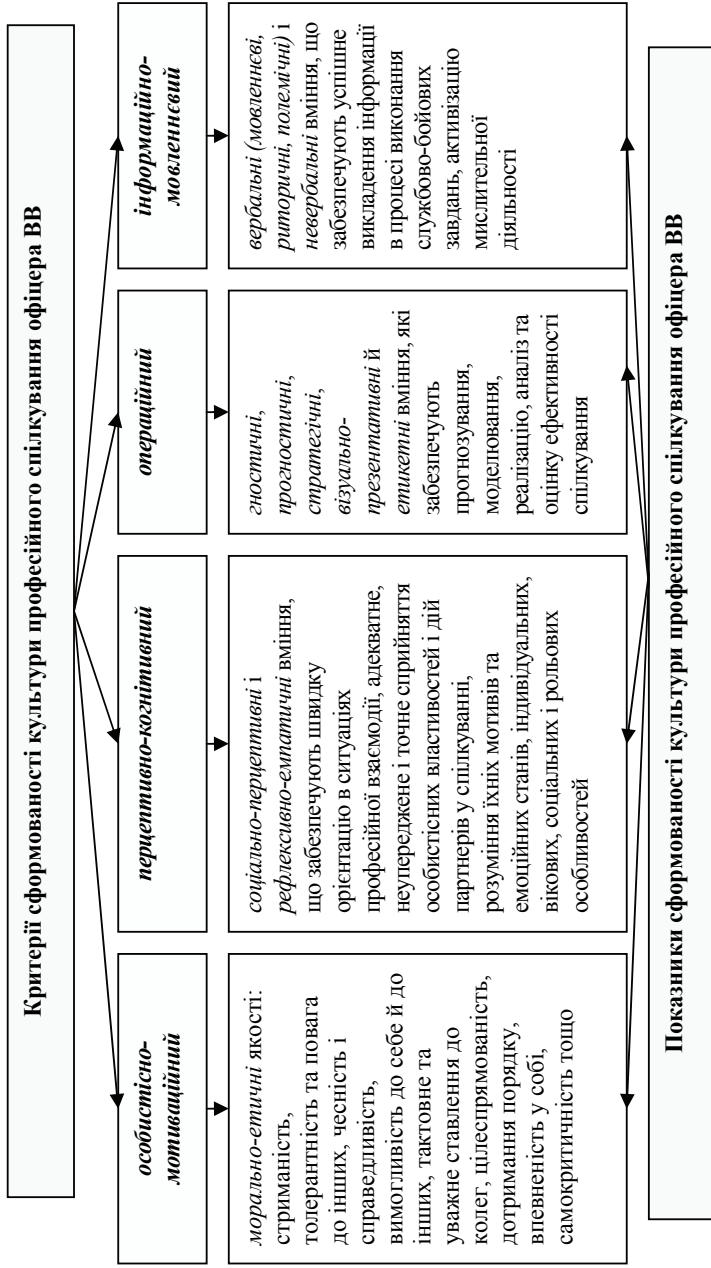
цера ВВ є важливим складником його загальної фахової культури, інтегральною, динамічною якістю, яка визначає здатність до ефективного спілкування в контексті службово-професійної взаємодії. Культура професійного спілкування є специфічним проявом загальної культури офіцерського складу в умовах службово-бойової діяльності. Вона відображає певний рівень розвитку особистісних якостей і цінностей, психолого-педагогічних знань, комунікативних навичок та умінь, необхідних у ситуаціях службово-бойової взаємодії.

Однобічний операційно-технічний, формально-інструментальний підхід до трактування КПС нерідко призводить до хибних уявлень про можливі механізми та способи її вдосконалення, породжує ілюзію, що для її розвитку достатньо сформувати набір адекватних, ефективних стратегій, способів і прийомів ділової взаємодії. Однак проблема невисокого рівня КПС курсанта – майбутнього офіцера – часто криється не стільки в незнанні продуктивних способів спілкування чи у браці певних комунікативних умінь, скільки в особливостях мотиваційно-ціннісної сфери спілкування.

Ми вважаємо, що адекватне розкриття сутності КПС офіцера ВВ можливе в контексті розробленого у вітчизняній та зарубіжній психології особистісного підходу (К.А. Альбуханова-Славська, О.О. Бодальов, В.М. Мясішев, Г. Мюррей, Г. Олпорт, С.Л. Рубінштейн, О.Т. Соколова), який передбачає виділення двох взаємопов'язаних, але якісно відмінних рівнів спілкування – зовнішнього (поведінкового, технологічного) і внутрішнього (ціннісного). Зважаючи на прийняту в соціальній психології диференціацію комунікативної, перцептивної й інтерактивної сторін спілкування (Г.М. Андреева, Л.А. Петровська та інші) і враховуючи специфіку службово-професійної діяльності військовослужбовців внутрішніх військ, ми виокремили у структурі КПС офіцера ВВ чотири взаємопов'язані підсистеми: ціннісно-смыслову, інформаційно-мовленнєву, перцептивно-когнітивну, операційно-діяльнісну (табл. 1).

Орієнтуючись на розроблену структурну модель КПС, ми визначили критерії сформованості КПС, виражені в конкретних показниках (табл. 2).

Аналіз досліджень, присвячених проблемі комунікативної підготовки майбутніх спеціалістів, свідчить про наявність різних підходів до її розв'язання. Розвиток КПС офіцерів визначається низкою педагогічних чинників, особливе місце серед яких належить системі педагогічної взаємодії суб'єктів виховного впливу з особистістю, її внутрішнім світом, соціальними настановами, ціннісними орієнтаціями, матеріальними та духовними потребами. Вагоме значення для характеристики педагогічної взаємодії мають цілеспрямовані впливи. Різноманітні форми психолого-педагогічного впливу завжди реалізуються у спілкуванні курсанта з викладачами, командирським складом. Проте психолого-педагогічна теорія і практика свідчать, що не кожна дія може мати позитивний вплив. Це стосується і характеру спілкування, який, на думку психологів, не лише залежить від рівня розвитку і змісту спільної діяльності, а й певним чином впливає на спільну діяльність. Психолого-педагогічний вплив буде ефективним лише за умови його здійснення у формі діалогічного або суб'єкт-суб'єктного спілкування між учасниками навчально-виховного процесу [1; 3; 6; 9; 12].

Оптимальне діалогічне спілкування не є заданим. Організація такого спілкування – одне з основних завдань педагога, який має бути не стільки виконавцем, скільки проектувальником і творцем навчально-виховного процесу. У діалогічних стосунках є дві форми діалогу: внутрішній і зовнішній. Для створення умов зовнішнього діалогу проектуються: обмін поглядами, ідеями, позиціями; дискусія; колективна генерація ідей; опонування ідей, пропозицій, доказів; поліфункціональний аналіз ідей і гіпотез; творчі майстерні. Для стимулювання зовнішнього діалогу заздалегідь передбачаються: суперечливість, можливість оцінки, ситуації, коли виникають запитання і є можливість висловити свій погляд кожному учаснику. Створюючи умови для внутрішнього діалогу, можна проектувати ситуаційні завдання такого типу: вибір рішення з альтернативних; розв'язання проблемних ситуацій; пошук суджень щодо певного факту або явища; вирішення завдань невизначеного характеру; висування гіпотез або пропозицій. Збільшення частки діалогічних взаємодій “з іншим у собі” сприяє актуалізації внутрішнього діалогу і є умовою та складником творчого мислення.

Діалогічний стиль спілкування між учасниками навчально-виховного процесу вимагає від викладачів та командирів дотримання низки вимог: установка на партнерство в спілкуванні та забезпечення симетричності діалогу; евристичний стиль викладання, прагнення до творчості, особистісного і професійного зростання; об'єктивний контроль результатів діяльності; індивідуальний підхід і врахування полімотивованості навчальної діяльності курсантів; створення позитивного емоційного мікроклімату в підрозділі; спрямування діалогу не тільки на виконання предметних завдань, а й особистісний розвиток курсантів.

Проблема організації та корегування комунікативної діяльності курсантів тісно пов'язана з успішністю її осмислення, усвідомленням характерних для них внутрішніх і зовнішніх особливостей професійного спілкування. Рефлексивний аналіз професійного спілкування ґрунтується на прийомі “рефлексивного виходу”. Це такий поворот свідомості, що дозволяє курсантам бачити себе й особливості свого спілкування немовби збоку, з позиції спостерігача. Це забезпечує об'єктивну самооцінку культури спілкування та спонукає до її вдосконалення. Сприятливі умови для активізації рефлексивних процесів забезпечуються за рахунок розгорнутої системи зворотного зв'язку, застосування методів групової дискусії та сюжетно-рольової гри, спеціальних прийомів активізації самоусвідомлення і самоаналізу. Активізації рефлексивних процесів сприяє проблемно-конфліктний зміст спілкування. Матеріалом рефлексивного аналізу можуть бути неоднозначні, проблемні комунікативні ситуації, що виникають у професійному спілкуванні офіцера ВВ. Одне з важливих завдань викладачів та командирського складу полягає в цілеспрямованому моделюванні таких ситуацій за допомогою рольових ігор, а також використанні спонтанно виниклих у підрозділі проблемно-конфліктних ситуацій.

Рефлексія комунікативної діяльності тісно пов'язана з іншим важливим для розвитку КПС процесом – саморозвитком. Рефлексія – “це не лише результат, а й стартова ланка для нової освітньої діяльності і постановки нових цілей” [11, 291].

Відомо, що в одному зі своїх визначень культура характеризується як свідоме самовдосконалення і самотворчий розвиток інди-

віда, ступінь розвитку людини, міра творчої активності самої особистості, а самотворення особистості є найвищою метою культури (В.І. Андреев, А.І. Арнольдов, О.С. Газман, І. Кант, П. Козловські, Н.Б. Крилова та інші). Відповідно, культуру спілкування не можна отримати в готовому вигляді. Того рівня розвитку, який називається культурою спілкування, людина повинна досягти сама. Отже, важливим завданням формування в курсантів КПС є стимулювання до активної роботи над саморозвитком і самовдосконаленням комунікативної компетентності, самокорекцією усталених ціннісних диспозицій та установок. У контексті такого підходу завдання педагога полягає у налагодженні співпраці з особистістю, створенні умов для самостійного виконання поставлених завдань, індивідуального вибору способів самовдосконалення. Саме від педагога залежить вдале використання всіх тих чинників, які спонукають учасників навчально-виховного процесу до саморозвитку та самовиховання. Зміст і форми роботи педагогів та командного складу з організації самовдосконалення комунікативної культури можуть бути найрізноманітнішими. Все залежить від того, наскільки викладачі компетентні в питаннях самовиховання та саморозвитку, наскільки обізнані з науковою і популярною літературою з цієї проблеми, наскільки відповідально ставляться до виконання педагогічних обов'язків. Викладач повинен допомогти курсанту розвинути особистісні якості, найповніше розкритися і реалізувати внутрішній комунікативний потенціал у ситуаціях службово-професійної взаємодії.

Організаційною формою виконання завдань самовдосконалення КПС є самостійна робота курсантів, зокрема такі основні її види: самостійне вивчення соціально-психологічної літератури; тренінг в оволодінні комунікативною технікою, елементами ораторського мистецтва; взаємодія з військовослужбовцями під час практики, складання індивідуальних програм саморозвитку та самовдосконалення КПС. Загалом організацію педагогічного керівництва самовдосконаленням КПС можна здійснювати за такими напрямками: формування ідеї про необхідність і користь саморозвитку та самовдосконалення; надання допомоги у з'ясуванні сутності саморозвитку та самовиховання, їх методів та шляхів здійснення; практична допомога в розроб-

ленні програм самовиховання та саморозвитку і їх реалізація. Практична робота з реалізації цих напрямів дозволить курсантам чіткіше уявити зміст роботи над самовдосконаленням КПС. Програми і правила самовдосконалення, які розробляються особистістю, мають велике значення: що детальніше і чіткіше розроблені програма самовиховання та саморозвитку КПС, правила поведінки, то ефективнішою буде робота над собою. У формуванні комунікативної культури великого значення набувають такі прийоми самовиховання: самооцінка, самонаказ, самосхвалення, самокоректування, саморегуляція, самостимуляція.

Оскільки формування вмінь спілкування, корекція непродуктивних стратегій професійного спілкування передбачає індивідуальний підхід, значна увага має приділятися принципу самовизначення, який передбачає постановку кожним курсантом взводу індивідуальної мети самовдосконалення КПС і відповідальність за її досягнення. Індивідуальна мета формується на підставі самодіагностики, яку слід здійснювати у двох напрямках: безпосередня рефлексія особливостей власного міжособистісного та професійного спілкування і рефлексія через звернення до інших членів підрозділу.

Як уже зазначалося вище, ні оволодіння знаннями, ні формування особистісних і професійних якостей не можуть відбуватися без прагнення самих курсантів до самовдосконалення, без виявлення ними комунікативної активності та роботи над розвитком своєї професійної, мотиваційно-ціннісної, моральної та естетичної культури. Усвідомлення курсантами важливого значення культури спілкування для виконання службово-бойових завдань надає особистісного смислу навчальній діяльності, спонукає до комунікативного самовдосконалення. Справжня реалізація потенційних можливостей людини відбувається у контексті життя і діяльності людей. Досягти цього можна шляхом посилення професійної спрямованості навчального процесу, наближення навчальних завдань, які пропонуються курсантам, до умов їх майбутньої професійної діяльності [4].

Реалізація принципу адекватності навчально-пізнавальної діяльності професійній забезпечується за умови використання методів і форм проведення занять, що імітують, відтворюють соціально-психологічні особливості майбутньої професійної діяль-

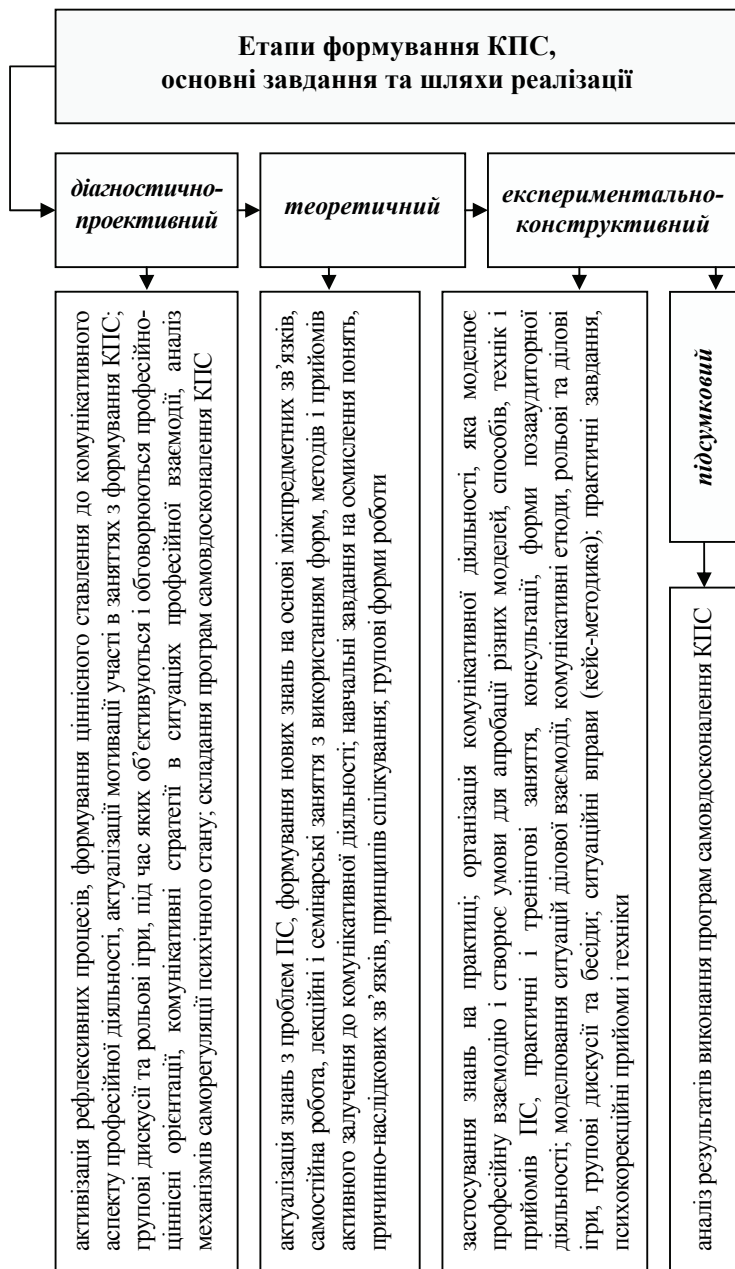
ності офіцерів. Відповідно до розробленого у вітчизняній психолого-педагогічній науці діяльнісного підходу (Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Н.Ф. Талізін та інші) засвоєння змісту історичного досвіду людей відбувається не шляхом передання інформації про нього людині, а в процесі її власної активності, спрямованої на предмети і явища навколишнього світу [7]. Ступінь залучення курсантів до комунікативної діяльності значною мірою визначається тим, наскільки широкі можливості надає йому педагогічна система. Стимулювання комунікативної активності курсантів у навчально-виховному процесі здійснюється шляхом застосування методів активного навчання і групових форм навчальної діяльності.

Значний потенціал у підготовці спеціалістів до професійно-ділового спілкування має стажування у підрозділах ВВ. У реальних умовах професійної діяльності курсанти реалізують себе в професійно-діловому спілкуванні, вивчають партнерів зі спілкування, навчаються бачити варіанти комунікативних дій, прораховувати їхні наслідки, конструювати процес, виробляти свій стиль взаємодії з колегами, підлеглими тощо. Під час стажування курсант уперше бере участь у вирішенні питань реальної професійної діяльності, стає її суб'єктом. Це накладає на нього певну відповідальність за результати роботи, сприяє формуванню світоглядних, ціннісних і професійних позицій.

Формування культури професійного спілкування курсантів під час навчання буде ефективним, якщо його здійснювати поетапно. Кожний етап має певні завдання і передбачає використання відповідних форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи (див. табл. 3).

Отже, вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми й особливостей організації навчального процесу у вищому навчальному закладі МВС дозволяє стверджувати, що процес формування культури професійного спілкування в майбутніх офіцерів ВВ буде ефективним, якщо: структура та зміст підготовки курсантів до позитивного спілкування розглядається як невід'ємний складник гуманітарної підготовки; цей процес має цілеспрямований характер і враховує особливості соціально-економічної ситуації;

Таблиця 3
150

курсанти усвідомлюють сенс і цінність культури спілкування в житті та професійній діяльності; педагогічна взаємодія учасників навчально-виховного процесу базується на суб'єкт-суб'єктних стосунках, забезпечує сприятливий психологічний мікроклімат та атмосферу співробітництва, умови для самопізнання і творчого пошуку курсантами ефективних прийомів професійного спілкування; створені умови для розвитку в курсантів рефлексивного ставлення до комунікативного аспекту майбутньої службово-професійної діяльності; стимулюється активна робота над саморозвитком і самовдосконаленням комунікативної компетентності, самокорекцією усталених ціннісних диспозицій та установок; комунікативна підготовка має професійну спрямованість, у навчально-виховному процесі моделюється і відтворюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності, способи і прийоми спілкування в ситуаціях службово-професійної взаємодії; процес формування здійснюється послідовно, відповідно до таких етапів: діагностично-проективний, теоретичний, експериментально-конструктивний і підсумковий.

Слід зазначити, що становлення культури професійного спілкування офіцера – тривалий процес, результативність якого виявляється під час самостійної професійно-службової діяльності фахівця і не обмежується періодом фахової підготовки у вищому навчальному закладі. Тому під час практичних і тренінгових занять потрібно приділяти увагу формуванню в курсантів практичних умінь самодіагностики та самовдосконалення культури професійного спілкування.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів внутрішніх військ. Перспективи подальшого вивчення проблеми полягають у визначенні комунікативного потенціалу тактико-спеціальних дисциплін і шляхів його реалізації у професійній підготовці військових фахівців; вивченні зарубіжного досвіду формування в курсантів культури професійного спілкування; удосконаленні методичного інструментарію педагогічної діагностики культури професійного спілкування особового складу підрозділів внутрішніх військ.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Гуманізація в контексті сучасності: психолого-педагогічні орієнтири // Освіта і управління. – 1999. – № 3. – С. 21–34.
2. Барановська Л.В. Навчання студентів професійного спілкування: монографія. – Біла Церква: БДАУ, 2002. – 256 с.
3. Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
4. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: метод. пособ. – М.: Высш. шк., 1991. – 207 с.
5. Ильяева И.А. Культура общения: опыт философско-методологического анализа. – Воронеж, 1989. – 169 с.
6. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия (вместо введения) // Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации: сб. науч. трудов / редкол.: А.А. Бодалев (отв. ред.) и др. – М.: Изд-во АПН СССР, 1987. – С. 4–16.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
8. Мудрик А.В. Коммуникативная культура личности // Базовая культура: Теоретические и методические проблемы. – М.: Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 56–67.
9. Петровская Л.А., Спиваковская А.С. Воспитание как общение-диалог // Вопросы психологии. – 1983. – № 32. – С. 85–89.
10. Степанов С.Ю., Варламова Е.П. Рефлексивно-инновационный подход в подготовке кадров управления // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 60–68.
11. Хуторской А.В. Современная дидактика: учеб. для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544 с.
12. Шеин С.А. Диалог как основа педагогического общения // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 44–52.

Стаття надійшла 09.04.2009.